

Breve reseña biográfica do fotógrafo don Xosé Ramos Garrido (Codeseda, A Estrada, 1887-1967)

José Javier Ramos Pérez

A tódalas persoas que contribuíron a facer posible este traballo, especialmente a don Manuel Antonio Rodríguez Barreiro e dona Xosefina Pereira.

Polos cumes dos montes de Codeseda aparecían paseniñamente uns raios de sol que semellaban espertar do sono da noite anunciando un novo día, outra xornada máis.

Pero na aldea de Barro, na parroquia de San Xurxo de Codeseda, na casa grande, oíanse os choros dun meniño recién nado e víase correr ás mulleres na procura de panos e auga quente para darlle os coidados tradicionais á nai que o trouxera ó mundo. Era o 9 de decembro do ano 1887 e a mañanciña de xiada blanqueara as leiras e os prados que había ó carón da casa do neno. Seu pai, Anxo Ramos, andaba na procura de leña para acender o lume, namentres a súa dona, nai da criatura, tapábase ben coas mantas para quecer e dar calor ó seu fillo.

Tiña o meniño catro irmáns que case non lle facían caso porque xa parecía moi normal o nacemento dun neno, pero así e todo subiron ó estrado para velo. Un deles dixo:

-éche ben pequeniño-.

Paseniñamente o neno foi medrando e xa facía algúns pequenos traballos para a casa e para seus irmáns como ir por leña para manter quente a casa, con aquela lareira acesa todo o día, ou axudaría ós seus irmáns en calquera cousa que fixera falla, como facer algúns recados.

Xa pasaran uns anos, e Xosé, que era o nome do cativo, quería aprender máis e máis, e pola súa conta intentaba ler os libros que había na casa. Seu pai, vendo as ansias de aprender do seu fillo, levouno a Codeseda –á feira, que era como se chamaba o núcleo do pobo por haber feira varios días ó mes–. Falaron cun mestre e quedaron en que Xosé fose á escola tódolos días. Estaba ledado, e máis se puxo cando aprendeu a ler; daquela a súa ilusión era buscar libros para enterarse de todo.

Pouco a pouco, Xosé medraba, xa non lle servían os pantalóns aqueles curtos que lle fixera súa nai. Tomoulle gusto tamén a achegarse ata a feira para charlar cos amigos, pero... faltaba algo: ¡non tiña cartos!

Hoxe é moi doado pedirlos a teu pai, pero naqueles tempos, non había diñeiro para gastar alegremente, e iso pesaba moito no xeito deste mozo que, vendo a necesidade que pasaba, decidiu buscar remedio a aquela mágoa.

Unha tarde que estaba en Codeseda oiu que uns homes, os cereiros, precisaban de xente para o seu traballo, e que recorrían moitos pobos na procura deste produto. A el interesoulle ese choio, e despois de consultar o tema na casa, foron tratar cos cereiros, que eran de Forcarei, e Xosé quedou daquela integrado na cuadrilla.

Efectivamente, o traballo de cereiro non era doado. Había que recorrer moitas aldeas andando; pouca mantenza e, por se fose pouco, un xornal pequeno que malamente cubría os gastos, aínda que Xosé era moi sobrio, e con pouca cousa se conformaba.

Pasaron uns anos e non atopaba acougo; o traballo era moito e os cartos que podía aforrar eran escasos. Nunha conversa cos amigos enterouse de alguén que marchara para Arxentina, alá na lonxana América, e cando escribiu dixo que alí había traballo a feixes, e

pagaban ben e ademais a vida era doutro xeito, e que non había aldeas, pois vivían nuns pobos que eran amplos e bonitos. De regreso para a casa no miolo de Xosé foi agromando aquela idea: ¿Por que el non? Con esa teima, sentado ó carón do lume, aquela noite explicoulle a seus pais e irmáns esa posibilidade, e tamén cal era o principal atranco para marchar: “os cartos”.

Deitáronse todos, pero este mozo quedara engaiolado pola viaxe que faría. Non tiña data, pero faríaa. Por fin, solucionado o tema económico, colleu rumbo ás soñadas terras americanas, concretamente chegou a Buenos Aires, a capital da Arxentina. Tería aproximadamente 24 anos e agora estaba disposto a comer o mundo.

Como tiña un coñecido na grande cidade, foi cabo del e perante uns días tivo cama de balde, por mor desa amizade. Aproveitou o tempo para dar unhas voltas polas rúas que lle pareceron enormes, cousa nunca vista polas terras de España. Había uns grandes cristais que cubrían uns cachos da fachada das casas, e dentro víanse cousas de todo tipo: vestidos, ferramentas, revistas, alimentos, etc. Toleaba co que se podía ver dende a rúa.

Pero a boa vida ten un remate, así que se puxo a traballar, primeiro cun xastre italiano, logo cun panadeiro e... sabe Deus cantos traballos faría.

Nas horas de descanso, adoitaba ler ou pasear por esa grande urbe. Precisamente nun deses paseos veu nun escaparate unha cámara escura para sacar fotos ¡Era o que buscaba! Non sabía usala nin posuía coñecementos de fotografía, de modo que axiña trabou amizade co dono da tenda quen, moi amablemente, lle ensinou a cámara e ademais deulle as instrucións. Mesmo lle ofreceu traballo, que Xosé aceptou no mesmo intre.

¡Qué ledicia! Apareceulle o que andaba buscando. Podo asegurar que estaba coma un neno cos zapatos novos. Así aprendería un oficio que en Codeseda ó menos non tiña competencia. Pero tendo tanto contento, chégalle da súa terra, unha mala nova “Morreu teu cuñado, o esposo da túa irmá María”.

Querer quéreselle a todos, pero sempre hai un cariño especial para algunha persoa e eso era o que Xosé sentía por súa irmá. Pensaría “agora queda soa, e non ten quen mire por ela”, e esta pena roíalle as entranas e non lle daba acougo, así que tomou a determinación de voltar á súa terra e estar ó carón da súa irmá para o que precisase. E así o fixo.

De volta na súa aldea, o barro da aldea de Barro luxáballe os zapatos e o traxe, pero el quixo seguir vivindo na casa paterna ó carón da súa querida irmá. Os días van pasando e as bágoas xa se murcharan nas meixelas dos dous irmáns. A vida había que seguir vivíndoa, e entón aparece Xosé facendo fotos coa súa cámara de madeira e fuelle negro de tela.

Aproveitando os días de feira en Codeseda, Xosé colocaba un pano na parede dunha casa, para que lle servise de fondo nas fotos. Despois de sacar unhas cuantas, ó remate da feira, marchaba para a aldea, levando todo, e perante a semana tiña que facer a fartar. Estaba moi tranquilo para facer o que quixese. Co tempo, unha vez que a xente vía a calidade das fotografías, viñan máis e máis clientes e o fotógrafo cáseque non podía descansar nin para xantar. Por certo que tomaba o seu cafeciño nun bar que había no lugar da Sagrada, preto da fonte. Nese café unha moza xeitosa, algo nova de máis, á que lle botaba o ollo facíase ver e pouco a pouco fóronse coñecendo e en pouco tempo chegaron a un acordo para casar. A cerimonia celebrouse o 18 de Xaneiro do ano 1926 na parroquial de Codeseda.

Despois da consabida lúa de mel, Xosé e Xosefa, a súa dona, viviron na casa do café no lugar da Sagrada, onde el fixo o seu estudio permanente.

Na vida do novo matrimonio cada un tiña un cometido distinto; Xosefa adicábase ó traballo da labranza e Xosé ó de fotógrafo ou retratista, nome polo que tamén se coñecía daquela o oficio. A xornada de Xosé escomenzaba bastante cedo, preto das sete da mañán no tempo de inverno e se era polo verán aínda máis cedo. No domingo, que era o día no que viña a xente, primeiro cum-

O retratista de Codeseda don Xosé Ramos e a súa esposa Xosefa Pérez.

plía con Deus indo á primeira misa da parroquia e á volta, dende lonxe, xa vía o traballo que tería pola cantidade de xente que estaba ó carón da súa casa.

Había mozas, moitas mozas, e xente maior con nenos, algúns bebés, esperando. Dentro da casa, unha pequena sá servía para peitearse as mozas para saliren guapas nas fotos. Este cuarto, como era empregado en grande maneira polas mozas, para sempre levou ese nome “cuarto das mozas” que así era chamado por nós moito tempo despois de deixar de facer fotografías.

Xosé, pola semana, adiantara o traballo. Unha vez ó mes preparaba os ácidos que empregaría para o revelado das placas e dos papeis fotográficos. Mercaba a hidroquinona e outros produtos, primeiro nunha tenda de Vigo e finalmente en Santiago. Logo cunha pequena balanza, preparaba eses líquidos coas súas propias mans, que por certo tiñan os dedos de cor marrón por andar con eles nos ácidos e tamén por fumar. Antes de sacar as fotos tiña que poñer a placa no cliché, e isto leváballe un tempo sobre todo cando tiña que cortar os vidros dentro do cuarto escuro e sen apenas luz, para que non se velasen os negativos.

Estes clichés metíaos nunha maleta de coiro de cor negra, e con ela baixaba as escaleiras para dirixirse á sá. Esta comprendía un espacio de aproximadamente 12 metros de longo por 6 de ancho, cuberta con cristais.

Nunha parede do fondo había unha pintura que semellaba o escenario dun teatro, con cortinas e flecos, e precisamente ese era o fondo que saía nas fotos. Un armazón de madeira e ferro sostíña a máquina de retratar que mercara en Bos Aires, e enriba dela, un pano negro. Xosé dicíalle ó cliente como se tiña que por, un pouco ladeado, a cabeza erguida e un leve sorriso, dependendo da finalidade da foto.

Cubríase co pano negro e miraba dentro desa escuridade a figura da persoa que estaba alí diante. Cando todo estaba do seu gusto, dicíalle un pouco mais alto ¡Agora estéase quieto! e axiña se escoitaba un “clic” cando o fotógrafo premía o disparador e así remataba a primeira fase deste traballo.

Con cada persoa tiña que repetir a operación, e non é de extrañar que ás veces o fotógrafo xantase á hora de merendar, pero iso non lle causaba trastorno. Primeiro era o traballo e despois o lecer, e digo isto porque, axiña que xantaba, adoitaba xogar a partida ó dominó no bar de Ignacio en Codeseda, tendo de compañía sempre a seu cuñado, o barbeiro Benigno e a dous amigos máis. De vez en cando, esa partida era interrompida polo fillo máis novo do fotógrafo que lle ía pedir unha peseta para caramelos.

De volta á casa, despois de cear escoitando o parte da radio, metíase na cama lembrándolle á muller o plan de traballo do día seguinte, que coma sempre escomenzaría a primeiras horas da mañá cando o espertaba a sinfonía desafinada de tres ou catro reloxos que el mesmo arranxara pois tamén era aficionado a iso.

Na sá de arriba había unha pequena habitación de aproximadamente catro metros cadrados á que se lle chamaba o “cuarto escuro” e realmente era así. Formada por tres paredes de madeira e unha parede propia da casa, era efectivamente, unha sá escura porque non tiña luz eléctrica, só un pequeno candil. Entrando nese “cuartucho” por unha

porta de madeira, enfrente estaba unha parede de pedra, e á nosa dereita unha de madeira cun estante alto onde Xosé tiña placas e papel fotográfico virxe. Á nosa esquerda, unhas cubetas tamaño folio colocadas enriba dun estante e a continuación un candil. Era un queixonciño de madeira cun pequeno cristal vermello ou verde que tiña dentro unha botelliña con gas e unha pequena mecha que estaba acesa.

Mesmo detrás dela, colgado dun craviño, había un reloxo coma os de bolsillo, que só tiña a agulla dos segundos.

Por suposto que tamén hai unha cadeira de madeira, moi pesada, que lle servía ó fotógrafo para facer o seu traballo sentado. Neste “cuarto escuro” cortábanse as placas, que eran de cristal, cun diamante, e con moi pouca luz, como xa dixeran. O seguinte proceso paso a relatalo: collendo os clichés que estaban na maleta negra, sacáballes con coidado a placa xa impresionada que axiña metía no ácido de revelar situado na primeira cubeta ó carón do candil. Cando era verán non había problema, pero no inverno tiña que quentar o ácido cun pequeno papel. Axiña xurdía a figura da persoa en negativo, e contando o tempo, collía a placa, lavábaa na auga da segunda cubeta, e de seguido introducíaa na terceira cubeta onde estaba o líquido fixador, e alí botaba uns minutos. Con cada placa positivada tiña que facer a mesma función ata rematalas todas.

Despois de pasalas outra vez pola auga, collía unhas pinzas da roupa preparadas cun ganchiño de aramio e colgaba cada placa a secar dentro da casa durante toda a noite. Pola mañán, tamén con coidado, recollía as placas e metíaas nunhas caixas de cartón para levar a cabo o seguinte proceso: o retoque. As emulsions das placas adoitaban ter defectos que logo ó revelalas daban en puntinhos brancos. Tapar eses “desperfectos” era o labor do proceso de retoque.

Para facer posible iso, o fotógrafo construíra un aparello de madeira coma unha caixiña dos puros, cun queixonciño dentro onde se gardaban os instrumentos do retoque. Enriba dela, fixera unhas patas e un cadro de madeira cun cristal no que tiña un oco polo que pasaba a luz, que previamente era reflexada nun espello colocado

debaixo. Ó pasar a luz, os defectos aparecían en manchiñas brancas que habia que “reparar” para que a foto saíse ben. Botándolle á placa unha capiña de resina onde o precisase, o fotógrafo, cuns lápices especiais, moi afiados e tinta procuraba tapar esos defectos. Como era labor de moitas horas, a radio era a súa compañeira xunto cos pitillos de picadura que él mesmo liaba.

Dependendo da cantidade de placas, eran moitas horas adicadas a este traballo de “pintura” pero todo era feito para que as fotos saísen perfectas, e o cliente quedase satisfeito.

Rematada a sesión de retoque, as placas voltaban ás caixas con moito coidado de non producirlles raiaduras coas unllas ou con calquera cousa ata o seguinte proceso que é o de facer a foto final.

E de novo ó cuarto escuro e veña traballar. Nos negativos –nome que se lle dá á placa–, está impresa a imaxe e agora hai que positiva-la, –pasala a papel–. Para iso o fotógrafo de Codeseda ideara un cadriño de madeira adaptable a varios tamaños, cunha tapa por detrás. Nese cadro colocaba a placa e pegada a ela un pedazo de papel fotográfico. Pecha o cadro, mira o candil e o segundeiro, e expón ese cadriño coa placa e co papel á luz do candil, tan só uns cinco ou seis segundos. Co cristal vermello tapa despois o candil e bota o papel no ácido de revelado na primeira cubeta, igual que coas placas. Pasan uns segundos e... aparece a figura, a que chamamos foto. O fotógrafo fai primeiro unha proba para medir os segundos que lle ten que dar de luz, porque se son poucos non sae e se son moitos quéimase a foto. Se á primeira o resultado é satisfactorio, xa vai facendo o resto, e se non, ten que experimentar con outro papel e outro tempo de exposición á luz.

Este proceso había que repetilo tantas veces coma fotos faría, e dependendo da dureza da placa, así tiña que modificar os segundos de luz.

Nun domingo normal de traballo tiña encargos para facer 40 ou 70 fotos para entregar nos seguintes quince días, o que dá idea da súa capacidade de traballo con medios moi rudimentarios se o queremos

comparar cos de hoxe. Unha vez feitas tódalas fotos e sacadas do fixador, eran metidas nun caixón moi semellante a un dos das botellas das cervexas de hoxe, “made in feito na casa”. Collía o “moble” cheo de fotos, e leváboo á fonte, unhas veces á que está no medio da Sagrada e outras á que está máis abaixo e incluso á fonte da Devesa ou a das Hortas, con tal de que lle caese moita auga enriba calquera era boa. Deste modo sacáballe ás fotos calquera resto de ácido que puidese quedar deteriorando a fotografía co paso do tempo. Na fonte estarían unhas catro ou cinco horas. Por certo que cando había unha voda de coñecidos, ás veces a xente abría o caixón por curiosidade e miraba, e mesmo algún “caradura” levou algunha foto.

Recollido o caixón coas fotos ben enxaugadas, secábanse na mesma sá na que se secaban as placas, semellaba aquilo un tendedeiro con moitos panos brancos pequeniños. No decurso da noite tiñan tempo de secar, así que pola mañanciña seguinte, o fotógrafo collía a banquetiña para chegarlle e retiraba unha a unha as fotos, que, xa ben enxoiatas, colocaba en caixas para o procedo de retoque.

O retoque das placas era traballo meticuloso, non o era menos o “perfilado” de cada fotografía. Nas fotos adoitaban sair defectos; unhas veces eran coma manchiñas redondas brancas que podían atoparse na cara ou na vestimenta do fotografado e outras xurdían pola falta de elementos, por exemplo cando lle sacaba a foto a un calvo non aparecía o límite da cabeza. Estas dúas mágoas eran as que lle daban traballo ó fotógrafo, que coa radio acesa e o seu pitillo nos beizos procuraba, coas tintas e plumas, refacer eses “entornos” para que o cliente estivese satisfeito e aínda mellorado se cabía.

Empregando plumas de galo cortadas, e mollándoas nas diferentes tintas conseguía unha uniformidade de cor xa daquela, cando aínda non coñecían o “photoshop”. Retocadas e ben rematadas, poñíalle o cuño. Cando empezou a traballar empregaba un selo, pero máis tarde inventou unha pequena prensa na que tiña gravado *J. Ramos*. No lado esquerdo e abaixo aparece ese nome, troquelado na foto ó metela nesta pequena prensa.

O fotógrafo tiña dúas guillotinas, unha de borde liso e outra máis grande de corte de serra. Precisamente con esta, que era a máis grande, facíalle os bordes ás fotos, que lle daban un aire moi particular, xa que outros fotógrafos cortaban as fotos en liso. Despois de cortadas e recortadas había que mandalas ós seus donos. Ás veces, se non podían vir eles, mandaban a un veciño que viñese á feira pero o máis habitual era envialas por correo ou polo coche do leite. Para iso había que estar á espera de cando pasaba e dándolle unha pequena propina non había problema algún.

Xosé Ramos, cando sacara a foto, escribía nunha libreta o nome e a dirección da persoa, para mandarllelas, pero ás veces, por erros no enderezo ou porque non pasaran a recollelas, moitas fotos nunca chegaron ó seu destino, e quedaban na casa esquencidas. Ás veces, aparecíalle un traballo extra. Resulta que na casa de Menganito ou de Fulanito había unha fotografía dos avós, que estaba desfeita e traíanlla a Xosé a ver se podía facer algo por ela. Eran as famosas “ampliacións”. Collendo a foto coa cabeza para abaixo, colocábaa nunha taboíña que tiña no estudio, e sacáballe deste xeito, unha nova foto. Así, tendo a placa, despois de revelala e retocala, comenzaba o proceso da “ampliación”.

As ventás da casa tiñan contras e preparara unha abríndolle un orificio para poder colocar alí unha máquina de fotos, pero posta ó revés, de tal xeito, que a luz entraba por detrás, e ó poñer a placa dentro, saía a imaxe por diante, polo obxectivo. Enriba dunha mesa grande, outra mesiña de noite pola traseira e alí clavado un cartón branco. A imaxe, ó xeito do cine actual, proxectábase naquel cartón. Dáballe para adiante, ou para atrás ata lograr o enfoque perfecto, o que ás veces era imposible porque a luz natural non era a axeitada e debía deixar o traballo para outro día. Pero se todo ía ben, collendo un papel virxe fotográfico colocábao enriba do cartón branco, e dándolle uns segundos de luz, metíao no ácido a ver se saía ben. Se así era, craváballe unhas puntñas nos lados para colocar mellor o papel no que se faría a foto ampliada que adoitaba ser de 30x40 cms. ou máis.

Unha vez que o papel estaba no seu sitio, a escuras, abríalle o obxectivo e a luz o traveso da placa, impresionaba o enorme papel fotográfico, que logo o fotógrafo gardaba nun sobre moi grande, para cando tivese tempo de facerlle o revelado, que podía tardar uns días ou algúns meses.

Para este mester as cubetas de latón, de case un metro cadrado cada unha, estaban mediadas de ácido, auga e fixador, seguindo o mesmo xeito que coas fotos pequenas, tanto na estancia na fonte coma no retoque que aínda era moito máis complicado, porque as fotos orixinais ás veces estaban estragadas polo paso do tempo ou o mal coidado. Estes traballos levábanlle moito tempo pero ó rematalos víaselle a satisfacción polo traballo ben feito.

Nos derradeiros anos de fotógrafo, foise extendendo facer as fotografías de color pero non coma as de hoxe, senon as chamadas “iluminadas”. Eran as mesmas fotos, que levaban unhas cores pintadas. Xosé non quixo quedarse atrás, e mercou en Vigo un estuche con botelliñas que tiñan tintas de moitas cores. Levoulle tempo idear un método axeitado, ata que atopou unha herba que nace nos sitios húmidos de cor moi verde, e con esa herba, cortándoa, conseguiu “iluminar” fotos, que parecían de color, pero non tan ben logradas coma as de hoxe.

Non sabemos a cantidade de fotografías que sairon do estudio do Fotógrafo de Codeseda ó longo da súa vida profesional, pero sí pode aportar un dato; cando se lle fixo unha reforma á casa, había unha habitación chea ata o teito, de placas do traballo diario. Como non había espacio para tanto “cristal”, colleron o carro e leváronas todas para unha leira en Custiód, preto da aldea de Fontenlo, e alí quedou desparramado o traballo de moitas horas, feito coa ilusión da perfección e de contentar ós clientes.

Unha doenza foi minando a saúde do fotógrafo, que pouco a pouco foi deixando o traballo, esmorecendo a súa lectura do xornal e das revistas e albiscando a modernidade do aparato da televisión, en branco e negro, coas imaxes en movemento que tanto lle atraían.

O día 10 de Xuño do 1967, finou Xosé Ramos Garrido, máis coñecido como Fotógrafo de Codeseda, e ese día rematou a vida dun home que soubo traballar honradamente, que gostaba de complacer a todos coas súas fotos, e que adicaba horas e horas a perfeccionar os seus coñecementos e mañas, coma as de arranxar reloxos, ou traballar de carpinteiro facéndolle as caixas ós reloxos de parede.

Como pai de familia, lembro sempre a súa disposición a atender ós fillos, e mesmo a facerlles xoguetes, coma aquela bicicleta de madeira que foi toda unha atracción en Codeseda, fronte a outro “triciclo” de ferro dunha nena veciña. A lectura do xornal “El Pueblo Gallego” ó que estaba suscrito, e tamén de multitude de revistas e libros, conformaban a vida desta persoa que tiña que escoitar “O parte das dez da noite” na radio nacional, como punto de arranque para facer plans para o día seguinte.

Escolma fotográfica de Xosé Ramos

Tres irmáns. Apréciase no ángulo inferior esquerdo, troquelado na foto, o nome do autor: J. Ramos.

Sacerdote o día da súa primeira misa.

Mestres e alumnos coa bandeira española.

Neno seminarista coa sotana
moi ben abotoada.

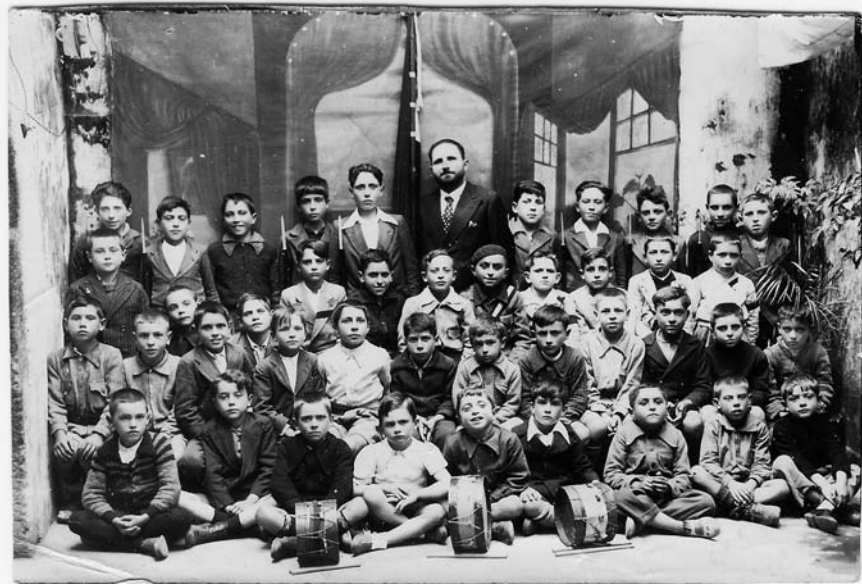

Dúas fermosas labregas de Codedesa retradas no estudio de Ramos.

Elenco de actores do grupo de teatro parroquial de Codedesa mostrando un retrato do Papa Pío XII.

A Virxe da Guadalupe do Santuario da Grela (Codeseda), coloreada no retrato orixinal.

Mestre de Codeseda cos seus alumnos no estudio fotográfico de Ramos. Escoltan ó profesor algúns “nenos soldado” cos seus fusís de pau.

O batallón infantil, co seu capitán ó fronte, en plena parada militar.

¡Inaudito! Unha marela no estudio do fotógrafo.

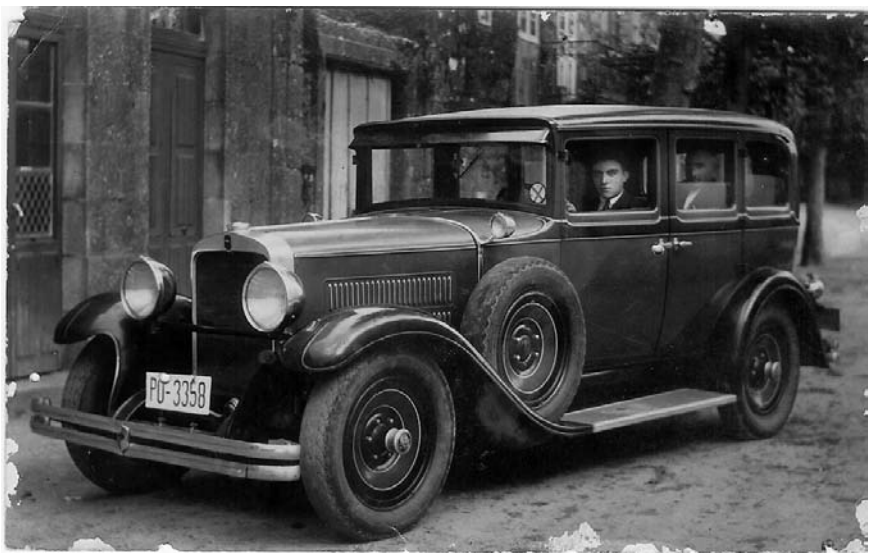
Simpático grupo de curmáns.

Aprendiz de conductor.

Primeira comunión.

PO-3358... xa pasaron anos. Fachendoso conductor en Codeseda.

Peregrinación parroquial saíndo da Alameda de Santiago co seu párroco ó fronte.

De maior a menor: tres irmanciños excelentemente retratados.

Xuntanza de nenos e catequistas no adral de Codeseda.

Familia con neno en bici ... de pau.

Foto familiar do retratista de Codeseda.

Reunión de Acción Católica de Codeseda.

Fregueses co seu párroco.

Tres amigas en formato elíptico.

Xantar campestre na romaría da Guadalupe no campo da Grela.

Retrato dun matrimonio de Castrelo (Forcarei).

... e a cabra tivo cabritos. Foto no estudio de Ramos.

Unha anciá.

Panorámica dun sepelio en Fontenlo (Codeseda).

Saíndo de excursión.

Un anxiño ben miúdo...

Fotografía dos alumnos da escola de Arca fronte ó Palacio de Oca. Segundo relata o diario *El Emigrado* do 7-7-1927, exemplar cedido ó Museo por don Manuel Antonio Rodríguez Barreiro, de Arca (A Estrada): *dispuestos en filas de a dos yendo al frente la bandera nacional conducida por el niño José Pereira, partieron hacia Codeseda en donde esperaba un coche de la Empresa "El Comercio". Ya allí, y después de que los niños habían ocupado su respectivo lugar, se unió a los excursionistas el fotógrafo José Ramos de Codeseda ...*

